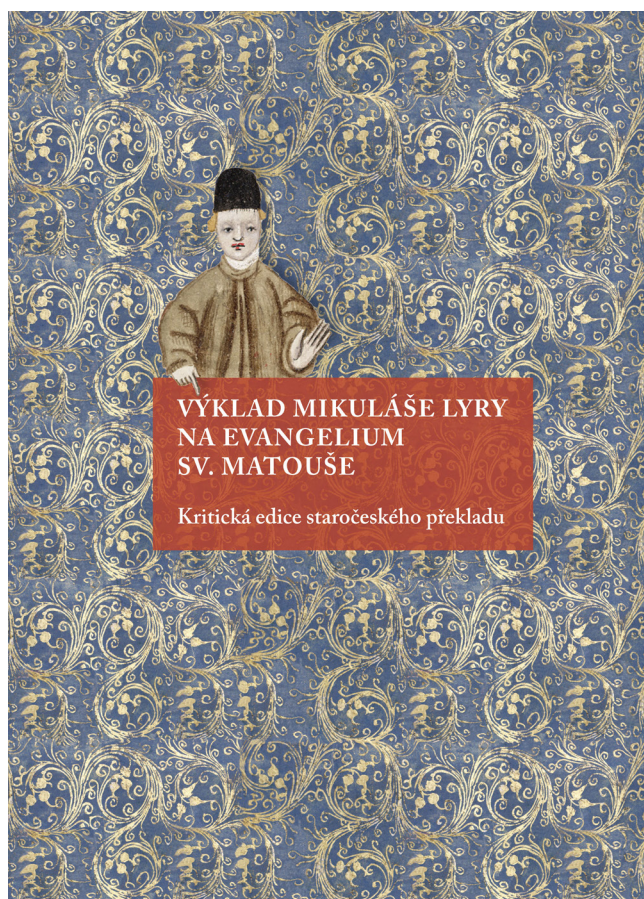

HOMOLKOVÁ, Milada – SVOBODOVÁ, Andrea (edd.). *Výklad Mikuláše z Lyry na evangelium sv. Matouše. Kritická edice staročeského překladu*. Praha: Scriptorium, 2018. ISBN 978-80-88013-76-1.

V naší kulturní oblasti plnila bible po celý středověk funkci normativního i formativního textu, a stála proto v centru učeneckého zájmu. K nejvýznamnějším středověkým křesťanským vykladačům Písma patří bezesporu františkánský teolog Mikuláš z Lyry (Nicolaus Liranus, Nicolas de Lyre, kolem 1270–1349). Předtím než v minoritském řádu zastával vysoké administrativní funkce, získal na pařížské univerzitě v roce 1308 nebo 1309 hodnost mistra teologie a vyučoval zde. S tímto působením je spjato také jeho nesmírně vlivné latinské dílo: celobiblický komentář, stručně označovaný *Postilla litteralis* (*Postilla litteralis super totam bibliam*), který v pozdním středověku a raném novověku došel obrovského rozšíření v rukopisech i tiscích. Tištěná vydání bývala mnohdy doplněna o další autorův biblický komentář *Postilla moralis*, případně spojena s jiným klíčovým opus magnum středověké exegeze, o století starší *Glossa ordinaria*.

Geneze *Postilly litteralis* není dosud zcela jasná. Lyra ji začal psát nejpozději v roce 1322 a dokončil roku 1331 (ně-

kteří specialisté se domnívají, že výklad na evangelia napsal ještě před rokem 1322, přitom část výkladu na Matoušovo evangelium mohla vzniknout snad už roku 1308). Dodnes se dochovalo přes 800 jejích rukopisů, víme dále spolehlivě o zhruba 40 úplných tištěných vydáních. Nejstarší tisk pochází z roku 1471 a představuje první biblický komentář šířený tiskem; poslední vydání (nepočítáme-li moderní reprint) vzniklo ještě v 17. století. Žádný ze starých tisků nevznikl u nás, zato se zde Lyrova *Postilla* hojně opisovala, jak záhy uvidíme.

Zmiňme ještě, co v recenzované knize ke škodě věci nenajdeme: Sám název Lyrova základního díla může mást. Slovem *postilla* dnes nejčastěji rozumíme sbírku kázání. Ve 13. století však tento výraz (i v plurálové formě „postillae“) označoval specifický druh biblického komentáře v podobě průběžných poznámek vykládajících biblický text úsek po úseku. Takový komentář zpravidla úzce souvisel se školským (řádovým, univerzitním) prostředím, učitelskou činností autora či autorů („postillae“ totiž vznikaly jako díla jednotlivce i kolektivu), kde biblická exegeze měla své pevné místo. Nejpravděpodobnější etymologické objasnění odkazuje na spojení „post illa verba“ (*po těch slovech*), které užíval učitel jako stereotypní obrat při přechodu k dalšímu výkladu.

Recenzovaná práce přináší kritickou edici středověkého českého překladu **části** Lyrovy *Postilly litteralis*, který vznikl zřejmě na přelomu 14. a 15. století. Tento překlad zahrnuje **pouze** Lyrův výklad na Matoušovo evangelium s předmluvami. Jedná se o jediný překlad z Lyrova obsáhlého exegetického spisu dochovaný ve staré češtině.

Staročeský *Výklad na evangelium sv. Matouše* je uzavřeným textovým celkem, nikoli torzem většího díla; není žádný důvod domnívat se, že snad existoval staročeský překlad celé Lyrovy *Postilly litteralis*. Ovšem z faktu, že výkladu na Matoušovo evangelium předchází překlad Lyrovy předmluvy ke čtveroevangeliumu a že poslední folio rukopisu (se závěrem výkladu na Matouše) má jiné řádkování a popsala je jiná ruka, editoři vyvozují, že původně mohl existovat staročeský převod Lyrova výkladu na všechna čtyři evangelia (viz recenzovanou knihu, s. 84, 99 a obr. č. 7 na s. 934–935, srov. též s. 7). Nelze rozhodnout, zda tomu tak opravdu bylo, lze však dodat to, co editoři v této souvislosti nezmiňují: že Matoušovo evangelium bylo vedle Janova nejčastěji vykládaným evangeliem, že máme dost příkladů, kdy z Lyrovy latinské *Postilly* byly opisovány výklady pouze na jednotlivá evangelia, a že inkriminované poslední folio rukopisu, přilepené jako samostatný list k poslední složce, mohlo jen nahradit ztracený (nebo nakonec nedohotovený) poslední list.

Nynější edice představuje **první** zpřístupnění tohoto staročeského díla, které bylo i přes svůj nepochybný význam známé jen hrstce specialistů na starou češtinu. Vedle *Výkladu na evangelium sv. Matouše* obsahuje svazek i edici paralelní části předlohového textu latinského. Jedná se tedy o významný ediční počín, výsledek několikaleté týmové práce, jejíž východisko tvořila filologická disertace Milady Homolkové *Staročeský překlad evangelia svatého Matouše s výkladem Mikuláše Lyry*, obhájená v prosinci 2007 na FF MU v Brně a dostupná z: http://is.muni.cz/th/56284/ff_d [cit. 9. 8. 2020].

Knihy má v zásadě trojdílnou dispozici. Edici českého a latinského textu, která tvoří většinu obsáhlého svazku (s. 97–913), předcházejí dvě vstupní pojednání věnovaná jednak bohemikálním rukopisům s Lyrovými díly (s. 10–80), jednak staročeskému překladu Lyrovy *Postilly litteralis* (s. 81–96). Zbylý part téměř tisícistránkové knihy účelně vyplňují: index citovaných míst z bible a ostatních středověkých autorit (týká se jen ediční části), černobílá obrazová příloha (č. 1–10), seznam literatury, rejstřík citovaných rukopisů a dvoustránkové anglické shrnutí. Nakladatelství Scriptorium, které se etablovalo jako spolehlivý partner při vydávání náročné vědecké literatury, odvedlo perfektní práci; Tomáš Rataj pečlivě připravil a pohlídal náročnou sazbu.

V prvním z dvojice vstupních pojednání zrekapituloval kodikolog Michal Dragoun základní data týkající se Lyrova života, působení a slovesného díla. (Škoda že nevyužil novějších titulů, jako např. francouzského sborníku *Nicolas de Lyre* z roku 2011, redigovaného G. Dahanem.) Hlavní náplní Dragounovy studie jsou ovšem bohemikální rukopisy Lyrových děl, ať už dochovaných v českých a moravských knihovnách, nebo v zahraničí; a tady Dragoun soustředil na jedno místo mnoho nových informací. Soupis zahrnuje celkem 120 položek (z toho 3 zahraniční bohemika a 3 rukopisy cizí provenience); převažují, jak se dalo čekat, rukopisy obsahující *Postillu litteralis*, zhruba 70 exemplářů z poloviny 14. až konce 15. století (viz tabulku na s. 75). Dragounův soupis dobře slouží základní orientaci, autor ve většině případů provedl vlastní rámcový kodikologický průzkum orientující se na dataci, provenienci, obsahovou skladbu a výčet Lyrových textů. Najdeme zde řadu cenných údajů o historii kodexů, vlastnických poznámkách, českých přispěcích apod. Tento soupis pak autor doplnil výčtem dalších 11 bohemikálních rukopisů, v nichž jsou některá díla přímo označena (ovšem neprávem) jako Lyrova, a revidoval tak nepřesné údaje dosavadních katalogů. Vedle toho však Dragoun také prošel staré knihovní katalogy, inventáře a soupisy knih, institucionální (klášterní a kolejí pražské univerzitní) i soukromé (upozornil kupříkladu na nejstarší údaj o vlastnictví Lyrovy *Postilly* v Čechách, listinu z března 1357, v níž pražský a olomoucký kanovník Štěpán odkazuje čtyřsvazkový konvolut *Postilly* břevnovskému klášteru). Závěrem Dragoun dokládá, jakým způsobem byl Lyrov text v bohemikálních kodexech organizován, s jakými dalšími díly (většinou exegetického rázu) se pojil, jaké mohlo být funkční určení kodexů (seznamy perikop nebo marginálie upozorňující na perikopy naznačují, že konkrétní rukopisy byly využívány pro kazatelskou praxi), a uzavírá očekávatelným konstatováním, že Lyrova *Postilla litteralis* byla v pozdně středověkých Če-

chách a na Moravě oblíbeným biblickým komentářem, bez ohledu na dobu, prostředí či konfesní příslušnost.

Druhé pojednání začíná jeho autorka, filoložka Milada Homolková, charakteristikou Lyry z pera Jana Husa: *horlivý vykladač Písma* („sedulus scripture expositor“); dodejme, že Homolková snesla už dříve doklady o znalosti Lyry také u dalších bohemikálních spisovatelů, Jakoubka ze Stříbra, Mikuláše Biskupce z Pelhřimova, Jana Rokycany aj., ve své nepublikované, výše citované disertační práci, která se stala nepochybným základem pro aktuální pojednání. V něm autorka představuje staročeský překlad Lyrova *Výkladu na Matouše* v kontextu staročeských biblických překladů a podává jeho jazykovědnou charakteristiku (vyzvedává zejména lexikum staročeského překladu, který obsahuje řadu jedinečných českých slov a termínů, doložených jen v tomto prameni). Pozornost dále věnuje rámcové komparaci českého textu s latinským a povaze práce anonymního překladatele. Ten plnil ambiciózní úkol: tlumočil de facto vědecký text a svým způsobem tak v češtině etabloval odborný výkladový styl. To si žádalo rovnou měrou velmi dobrou znalost latiny a – jak upřesňuje M. Homolková (s. 93–94) – suverénní využívání domácích jazykových prostředků ve velmi širokém záběru, od archaismů až po sémantické a slovtvorné neologismy vystihující co nejlépe obsah i formu tlumočených výrazů. Překlad je místy doslovný (s výraznými latinismy), místy volnější, tak jak to známe z řady dobových překladových prozaických děl, jejichž úkolem bylo prosté zčeštění, nikoli adaptace látky. Protože staročeský převod Lyrova výkladu na Matoušovo evangelium přináší ve výsledku, část po části, téměř úplný evangelní text, vyvstává logická otázka, zda se tento český text shoduje s některým dobovým staročeským evangelním překladem, zda tedy český překladatel Lyry neužil některé starší přetlumočení. Ze srovnání víme, že nikoli (viz s. 84 a 91).

Vlastní edice, na které se vedle M. Homolkové podílely (za spolupráce M. Dragouna) Zuzana Lukšová, Andrea Svobodová a Kateřina Voleková, je uvedena obsáhlou ediční poznámkou týkající se principů otištění jak českého, tak latinského textu. Český překlad známe pouze z jediného pramene, papírového rukopisu Národní knihovny ČR, sign. XVII C 20, napsaného kolem roku 1420 (jeho jazykovědnou charakteristiku podává M. Homolková na s. 91–93, kodikologický popis pak M. Dragoun na s. 98–100). Pro edici latinského Lyrova textu editoři zvolili papírový rukopis z Archivu města Brna, fond Svatojakubská knihovna, sign. 84/59, pocházející z r. 1389; jde o rukopis časově blízký předpokládané době vzniku překladu a spolehlivě bohemikální provenience (podrobný popis rukopisu na s. 100–102), nejde však o přímou předlohu českého překladu. Latinský text editoři otiskli jako oporu a vodítko pro studium staročeského textu, nepřipravili proto jeho kritickou edici a neshromáždili variantní čtení z jiných rukopisů či tisků, doplnili ale vynechávky a opravili běžné písařské chyby. Český a latinský text je otištěn vždy zrcadlově na protilehlých stranách sousedních listů. Poznámkový aparát je dvojdílný, umístěný na každé straně pod vydaným textem a má částečně jinou funkci u latinského a českého textu (podrobněji viz s. 102 a 104–107). Součástí aparátu k latinskému textu jsou tak identifikace odkazů na bibli a další citované autority, kdežto u českého

textu se uvádějí varianty k evangelnímu textu (resp. textu prologů) z vybraných českých biblí, které reprezentují tři nejstarší redakce staročeského biblického překladu. Úhrnem lze jen vyslovit obdiv k pozorné a vytrvalé práci editorů.

Jak je patrné, kniha je v první řadě edicí staročeského a latinského textu; přesto se domnívám, že zde Lyrova *Postilla litteralis* měla být dostatečněji charakterizována, čtenáři nabídnut autorův podrobnější medailón a představeny kontury recentního lyrovského bádání (jde o živé mediévistické téma, jak dokládá bohatá zahraniční literatura z posledních dvou tří dekad, viz např. souhrnně: Ch. OCKER – K. MADIGAN, After Beryl Smalley: Thirty Years of Medieval Exegesis, 1984–2013, *Journal of the Bible and its Reception* 2, 2015, č. 1, s. 87–130). V dané podobě na mě svazek působí obsahově poněkud nevyváženě; autoři mohli lépe využít publikační možnosti a úvodem představit na pěti deseti stranách Lyru a jeho základní exegetické dílo. Českých pojednání o Lyrovi máme jako šafránu, a jde navíc o nepublikované disertační, resp. diplomové práce (M. Homolkové, Š. Lysého a Z. Lukšové – viz seznam literatury v závěru knihy).

Lyrova *Postilla litteralis* se stala jedním z nejdůležitějších biblických exegetických děl pozdního středověku a raného novověku. Důvodů je několik: Tento komentář systematicky pokrýval celou bibli a dovedl ji zprostředkovat jako pochopitelný celek. Důraz na věcný výklad slov přitom představoval základ pro výklad duchovní; Lyra tak vytvořil vhodné referenční dílo pro učence, učitele i kazatele. Těm všem navíc nabídl nejen výsledky exegeze latinských Otců, ale rovněž, především v části věnované Starému zákonu, své znalosti hebrejštiny a výklady židovských exegetů, zprostředkované dílem severofrancouzského učence Rašiho (Rabi Šelomo Jicchaki, 1040–1105), který sám platí v hebrejské hermeneutice za tvůrce průběžného biblického komentáře.

Podstatné pro Lyrovu recepci u nás, zvláště z paleo-bohemistického hlediska, je půlstoletí staré zjištění, že *Postilla litteralis* užili první překladatelé bible do češtiny, kteří svou systematickou práci započali zřejmě už ve druhé polovině 14. století (nejstarší celobiblický rukopis s českým překladem pochází z doby kolem r. 1365). Lyrovy výklady pak konzultovali i další původci překladů bible či jejích částí do češtiny – viz komentář M. Homolkové na s. 82–83. Můžeme dodat, že *Postilla litteralis* měla vliv na většinu evropských pozdněstředověkých vernakulárních překladů bib-

le, ale také na různé podoby převyprávění biblické narativní látky, ať už prózou (tzv. *Historienbibeln*, „příběhové bible“), verši, nebo dramaticky v pašijových a jiných hrách z Kristova života, nemluvě o kazatelských žánrech.

Autora českého překladu neznáme, nevíme ani, proč si jej on, případně jiný iniciátor převodu, pořídil. Ovšem překlad *Postilly* nebo její části do některého z vernakulárních jazyků nebyl v době pozdního středověku výjimkou. Ve 20. letech 15. století vznikl například španělský překlad určený pro jednoho ze šlechticů. (Tato zmínka chybí ve výčtu středověkých vernakulárních překladů *Postilly*, podaném v recenzované knize na s. 11.) Nechybí zde však další důležitý údaj, že latinsko-německý rukopis s německým překladem Lyrova výkladu na Žalmy, uložený dnes v univerzitní knihovně v Salcburku, byl určen pro Václava IV.; tento německý překlad, dříve považovaný za dílo Heinricha von Mügeln, je dnes připisován anonymnímu původci, tzv. Rarokskému překladateli bible.

Význam českého překladu Lyrova komentáře k Matoušovi je filologický a historický. Přínos diachronní jazykovědné bohemistice, zejména lexikografie a translato-logii, je nepochybný, rovněž tak jeho důležitost pro dějiny českého biblického překladu. Jakkoli se v dějinách teologie dostalo Lyrovi jakožto autoritě přídomku *jasný, zřetelný* („doctor planus“), staročeské znění Lyry bude pro dnešního, byť odborného čtenáře náročné na sledování a pochopení. Při daném stavu, kdy ani Staročeský slovník, ani Elektronický slovník staré češtiny nevidují všechna problematická slova *Výkladu*, by připojený slovníček postihující diferenční lexikum českého textu jistě usnadnil jeho čtení, avšak objem knihy i přípravných prací by tím narostl. Navíc samotný slovníček čtenáře nepřenesl přes všechna úskalí tohoto staročeského textu. Racionálním řešením se proto skutečně jeví přítomnost latinského pramene, který působí srozumitelněji než místy klopotné české přetlumočení, obtížně se vyrovnávající s Lyrovou strukturací výkladů.

Jakub Sichálek

Slezská univerzita v Opavě
Filozoficko-přírodovědecká fakulta
Masarykova třída 343/37
746 01 Opava